

Ю.Б. Черняєв (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна)

В.П. Мазуренко (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна)

ЗЛОЧИННІСТЬ І ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті проаналізовано поняття злочинності як економічної категорії. Визначено інституціональну сутність організованої злочинності. Запропоновано методи правоохоронної діяльності щодо регулювання рівня злочинності.

Ключові слова: раціональна поведінка, інституціоналізм, правоохоронна діяльність, мінімізація витрат.

Форм. 2. Рис. 1. Літ. 18.

Ю.Б. Черняев (Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина)

В.П. Мазуренко (Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина)

ПРЕСТУПНОСТЬ И ПРОВООХРАНИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ОБЪЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

В статье проанализировано понятие преступности как экономической категории. Определена институциональная сущность организованной преступности. Предложены методы правоохранительной деятельности по регулированию уровня преступности.

Ключевые слова: рационально поведение, институционализм, правоохранительная деятельность, минимизация затрат.

Y.B. Chernyaev (Institute of International Relations, Kyiv National University of Taras Shevchenko, Kyiv, Ukraine)

V.P. Mazurenko (Institute of International Relations, Kyiv National University of Taras Shevchenko, Kyiv, Ukraine)

CRIMINALITY AND LAW ENFORCEMENT AS OBJECTS FOR ECONOMIC ANALYSIS

The article analyzes the notion of criminality as an economic category. The institutional essence of the organized criminality is determined. Methods of law enforcement for regulation of crime rates are offered.

Keywords: rational behavior; institutionalism; law enforcement; cost minimization.

Постановка проблеми. Економічний підхід до аналізу злочинності – це нове явище в сучасній економічній теорії. Цей підхід заснований на принципі, що злочинець свідомо і довгостроково планує свою діяльність, обираючи з різних її варіантів той, при якому відношення вигод до витрат буде максимальним. У межах даного підходу доцільною є розробка нових методів боротьби із злочинністю, зокрема й організованою.

Аналіз останніх публікацій. Серед науковців, що заклали основи категоріально-понятійного апарату й теоретично-методичної бази досліджень у сфері економічної кримінології, слід відзначити Р. Андерсона [3], Г. Беккера [4; 5; 6], Дж.М. Б'юкенена [1], Л. Таллока [18].

Методи вдосконалення оптимальних соціально-економічних механізмів протидії організованій злочинності розглянуті в працях А. Еріха [9; 10], М. Рейнолдса [15], Л. Туру [17], Л. Філіпса [13; 14].

Мета дослідження. Узагальнення теоретико-методологічних підходів до аналізу взаємодії у триаді «злочинність – соціально-економічна сфера – правоохоронна діяльність».

Основні результати дослідження. До 1960-х рр. серед економістів переважало переконання, що злочинці – це люди, які принципово відрізняються від нормальних законослухняних громадян: вони не контролюють свою поведінку і не замислюються про завтрашній день, ірраціональні й аморальні. Г. Беккер [6, 8] вперше запропонував виходити з того, що злочинці так само раціональні, як і будь-які інші люди, – вони прагнуть максимізувати свою вигоду за обмежених ресурсів.

Принцип оптимізації поведінки виявився універсальним, придатним не тільки для пояснення поведінки злочинців, а й для розробки найбільш ефективних шляхів стримування злочинності. Цей принцип означає, що злочинець свідомо і довгостроково планує свою діяльність, обираючи з різних її варіантів той, при якому відношення вигод до витрат буде максимальним.

Оскільки сучасна економічна теорія використовує як вимірник витрат і вигод виключно вартісні (грошові) показники, то так само роблять і кримінологи-неоінституціоналісти, абстрагуючись, наприклад, від етичних оцінок, якщо вони ніяк не впливають на показники доходів і витрат. Щоб запропонована неоінституціоналістська модель раціональної злочинної поведінки була правильною, достатньо, якщо раціонально веде себе більша частина правопорушників.

У 1972 р. була опублікована невелика стаття американського економіста М. Сесновіца «Дохід від крадіжки з проникненням» [16, 181–186]. Її автор на основі конкретних даних кримінологічної статистики штату Пенсільванія за 1967 р. спробував точно оцінити, наскільки прибуткова «професія» крадія, запропонувавши приклад конкретного використання загальнотеоретичної моделі розрахунку дохідності злочинної діяльності.

Якщо спробувати зобразити у вигляді формули залежність чистого доходу злочинця від різних чинників, то вона буде виглядати так:

$$R = (1 - p)S + p(S - D) = S - pD, \quad (1)$$

де R – дохід крадія; p – імовірність, що злодій буде спійманий і покараний; S – величина вкраденого; D – грошова величина втрат крадія, які він несе в результаті покарання.

Варто зауважити, що ця формула має універсальне значення і може використовуватися для розрахунку прибутковості будь-яких видів злочинної діяльності корисливої спрямованості (ухилення від податків, пограбування банків, кіднеппінгу, наркоторгівлі тощо).

При конкретному розрахунку змінних головним є правильний облік втрат у результаті покарання (D). Якщо покаранням є штраф, то оцінка втрат правопорушника проводиться дуже легко. Важче правильно розрахувати втрати, які несе злочинець, засуджений до тюремного ув'язнення. У цьому випадку оцінювання повинно проводитися за методом альтернативних витрат: береться

середній рівень упущеного потенційно можливого легального заробітку, який злочинець міг би одержувати протягом середнього терміну ув'язнення, якщо б він був на волі, і з цієї величини віднімається середній дохід ув'язненого (тобто середні витрати тюремної адміністрації на одного ув'язненого).

Розрахунки М. Сесновіца [16] дали такий результат: середня величина чистого прибутку від злочину становить приблизно 120 дол. США; імовірність засудження за крадіжку з проникненням – близько 6%; очікувані втрати від 40-місячного тюремного ув'язнення – приблизно 5300 дол. США. Отже, очікуваний дохід крадія становить близько 200 дол. США. Інакше кажучи, середній очікуваний чистий дохід злочинця виявився від'ємною величиною. Ця закономірність виявляється практично в усіх видах правопорушень.

Якщо середній очікуваний дохід злочинця нижче нуля, чи можна стверджувати, що злочинець раціональний? У сучасній економічній теорії є спеціальний розділ – економіка ризику. Економісти розрізняють три різних типи раціональної господарської поведінки: схильність до ризику, нейтральне ставлення до ризику й уникнення ризику. Поведінка злочинців – це поведінка схильних до ризику, отже, злочин можна розглядати як різновид ризикованого бізнесу. У легальній економіці таким чином ведуть себе багато гравців на біржі, любителі азартних ігор, деякі підприємці-новатори. Чим більш ризикованим є який-небудь вид діяльності (у тому числі злочинної), тим нижчим буде середній реальний дохід любителів ризику. Тому доходи злочинців зазвичай нижче заробітків, які вони могли б отримувати, займаючись легальною економічною діяльністю.

Якщо уявити підхід, продемонстрований М. Сесновіцем [16], в більш загальному вигляді, то поведінка злочинців постає як максимізація очікуваної корисності. Г. Беккер виразив очікувану корисність від вчинення правопорушення такою формулою [5, 10]:

$$EU = (1 - p) U(Y) + p U(Y - f) = U(Y - pf), \quad (2)$$

де EU – очікувана корисність від злочину; p – імовірність засудження правопорушника; Y – дохід від злочину; U – функція корисності злочинця; f – покарання за злочин.

Оскільки злочинець розраховує на тривалу кар'єру, то при оцінюванні доходу від злочинної діяльності він повинен враховувати альтернативні витрати – дохід у легальному бізнесі, який він отримував би, якщо б не пішов «кривою стежкою». У моделі Г. Беккера [5] передбачається, що потенційний злочинець має лише дві альтернативи: або він обирає злочинну кар'єру (при $EU > 0$), або він залишається законослухняним громадянином (якщо $EU < 0$).

Послідовниками Г. Беккера запропонували більш складні моделі злочинної діяльності. Широко відомі моделі портфельного вибору: потенційний злочинець може розподіляти свій дохід або свій час (тобто свій грошовий або людський капітал) у різних пропорціях між легальною й нелегальною діяльністю [11].

Економічний підхід до злочинності передбачає вивчення впливу на рівень злочинності не тільки правових, але й інших інститутів. Більш ґрунтовним способом стримування злочинності, ніж асигнування на поліцію і в'язниці, є збільшення витрат на поліпшення можливостей легальної зайнятості для під-

літків, бідних та інших соціальних груп, найбільш схильних до скоєння злочинів. Це передбачає, зокрема, підвищення якості шкільного навчання (особливо для жителів бідних міських районів). Інший метод – зменшення безробіття за допомогою, наприклад, стримування розміру мінімальної зарплати, підвищення якої веде до скорочення легальної зайнятості і збільшення злочинності. Нарешті, необхідна політика зміцнення сім'ї, для чого доцільно змінити закони про розлучення [5].

На практиці склалися три позиції, що пояснюють необхідність покарання злочинців. Перша з них – морально-етична. Цю позицію економісти-інституціоналісти взагалі відмовляються обговорювати, тому що вона не пов'язана з економічним підходом до вивчення суспільства. Для економіста більш цікаві дві інших думки про необхідність покарання: що покарання стримує злочин і покарання здатне виправити злочинця.

Якщо заглибитися в історію, то можна помітити, що до XIX ст. про покарання як метод виправлення злочинця ніде не згадувалося. Можливо, це пояснюється тим, що довгий час вважалося, що покарання має впливати на моральність злочинця. Але з поширенням тюремного ув'язнення ідея виправлення злочинця поступово стала переважати, поки зовсім не витіснила ідею стримування. Передбачалося, що в'язниця – це місце, де в ув'язненого буде час і сприятлива можливість покаятися у своїх гріхах і прийняти схвалену суспільством лінію поведінки. Необхідно відзначити, що таке припущення, звичайно ж, не було результатом яких-небудь ретельних наукових досліджень.

До 1950-х рр. не було здійснено реальних науково обґрунтованих спроб перевірити ефект покарання. Тільки в 50-і рр. XX ст. було проведено декілька досліджень про те, яке покарання більш ефективно для стримування вбивць – смертна кара або довічне ув'язнення. Вдалося встановити, що довічне ув'язнення – більш ефективний засіб зниження злочинності, однак ці дослідження були дуже слабо підкріплені статистично [1, 31–206].

Статистичне дослідження ефекту стримування є досить важким, тому що загроза покарання – не єдиний чинник, що впливає на частоту вчинення злочинів. Рівень злочинності залежить і від багатьох інших чинників (ступінь урбанізації, демографічний склад населення, економічне розшарування суспільства тощо). Існують спеціальні статистичні методи, які враховують усі ці чинники.

Інша важлива методологічна проблема будь-якого статистичного дослідження в галузі кримінології – низька якість вихідних даних, через що і великі похибки.

Більшість економістів прийшли до висновку, що покарання дійсно сильно впливає на злочин. Причина, на їхню думку, дуже проста: якщо збільшується ціна чого-небудь, то зменшується і попит. Відповідно, якщо ви збільшите розмір покарання, тобто величину того, чим злочинець розплачується за вчинене діяння, то таких діянь буде менше. Еластичність функції попиту, звичайно, може бути низькою, отже, в цих випадках ефект може бути невеликий, але принаймні якийсь ефект все-таки буде неодмінно.

Економісти, звичайно ж, не заперечують існування інших чинників, крім тяжкості покарань, які впливають на кількість злочинів. Підвищення безро-

біття, наприклад, досить часто призводить і до зростання рівня злочинності. Покарання, однак, мають, на відміну від інших змінних, одну важливу унікальну властивість: вони досить легко змінюються залежно від політики уряду в цій сфері. Тому економісти, вивчаючи чинники злочинності, звертають основну увагу саме на покарання.

Перше серйозне дослідження цієї проблеми було проведено однієї зі студенток Г. Беккера – А.С. Лейбовіц [12]. Як вихідні дані було взято рівень злочинності в кожному штаті США, порівнюючи їх із жорсткістю покарання (середніми термінами тюремного ув'язнення) і його ймовірністю (відсотком злочинів, за які злочинець був спійманий і покараний). Результати, отримані А.С. Лейбовіц, показали однозначний ефект стримування щодо кожного з вивчених злочинів: коли інші чинники були однакові, в штатах з більш суворими покараннями спостерігалася менша кількість злочинів. При цьому такі більш тяжкі злочини, як згвалтування і вбивства, стримувалися краще, ніж крадіжки зі зломом (burglary) і грабежі (robbery).

Інший учень Г. Беккера, А. Ерліх, виходячи з тих же даних, що і А.С. Лейбовіц, але використовуючи більш складну і ретельну методичку, також прийшов до висновку, що покарання стримують злочинність [9, 521–565]. Аналогічні дослідження були проведені Л. Філіпсом, Х.А. Воті-молодшим [13], які також одержали подібні результати.

На додаток до перерахованих вище досліджень, що використовують одні й ті ж дані про злочинність в 50 штатах, є дві важливі праці на основі зовсім інших даних. М. Блок порівняв рівень злочинності в різних поліцейських округах Лос-Анджелеса з імовірністю накладання покарання у кожному з цих округів і також зробив висновок про існування безсумнівного ефекту стримування [7]. Р.А. Карр-Хілл і Н.Х. Стерн зайнялися вирішенням аналогічної проблеми, використовуючи дані з Англії та Уельсу, і знову прийшли до висновку, що покарання стримують злочинність [8].

Економісти під керівництвом Г. Таллока [18, 127–136] спробували проаналізувати прибутковість окремих видів злочинів проти власності (насамперед, крадіжок зі зломом) з точки зору злочинця, тобто вони вивчили питання, чи вигідним є злочин. Висновок був такий: більшість людей, які займаються крадіжками, зробили свідомий вибір «кар'єри», а отже, збільшення «ціни» злочину може зменшити їхню частоту.

Перед економістами часто постає питання, що сильніше стримує злочинність – важкість покарання або його ймовірність. На думку Г. Таллока [18], це питання не є принциповим. Г. Таллок пропонує вважати прийнятною мірою покарання середній термін покарання і ймовірність його накладання, взяті воедино.

Більшість дослідників вважають, що імовірність засудження сильніше впливає на злочинців, ніж розмір покарання. А. Ерліх, наприклад, використовуючи складний метод дослідження, виявив сильний ефект стримування від призначення смертної кари за вбивство [9]. З його розрахунків випливає, що кожна страта запобігає 8–20 вбивствам, але треба відзначити, що похибка у вихідних величинах його розрахунків досить велика для таких складних економічних обчислень.

Окремі дослідники не сумніваються в застосуванні стримування щодо таких злочинів, як крадіжки зі зломом та інші злочини проти власності, але сумніваються в його ефективності щодо імпульсивних злочинів. Вони вважають, що, наприклад, людина, вбиваючи в стані афекту, навряд чи здатна логічно міркувати про майбутнє покарання.

Щоб покарання мало стримуючий ефект, потенційні злочинці повинні мати хоча б якусь інформацію про суворість покарання та його імовірність при різних злочинах. Цю інформацію вони можуть отримати передусім із кримінальної хроніки в газетах. Безсумнівно, якщо покращити знання населення про кримінальне законодавство, то і стримуючий ефект покарання був би сильнішим [17, 85–92].

Мета будь-якої правоохоронної діяльності – мінімізувати збиток від злочинної діяльності для суспільства в цілому. Але реалізація цього принципу стикається з багатьма складними проблемами.

Перша з них – це проблема розподілу ресурсів для боротьби з різними видами правопорушень. Якщо керівництво поліції вирішить насамперед знижувати кількість вбивств, то у нього буде менше коштів для боротьби, наприклад, з крадіжками. Або, якщо воно більше витратить на боротьбу зі злочинами, то менше – на попередження дорожньо-транспортних пригод. Для оптимізації «галузевої» структури витрат на поліцію треба вирішити низку питань. Який, наприклад, збиток суспільству від добровільної купівлі-продажу заборонених товарів і послуг (тобто проституції, наркобізнесу)? Як визначити цінність кожного попередженого вбивства – прирівняти, наприклад, 10 попередженим крадіжкам або якійсь іншій кількості? Які витрати скорочення різних видів злочинів?

Інша група проблем пов'язана з питаннями територіального розподілу ресурсів поліції. Відомо, що різні райони суттєво відрізняються за рівнем злочинності. Концепція рівного «розподілу» послуг поліції передбачає однакову кількість поліцейських у кожному окрузі. Інший підхід заснований на вирівнюванні в усіх районах міста ймовірності стати жертвою злочинця. Цей підхід передбачає збільшення числа поліцейських у районах з високою злочинністю і їх скорочення в районах з низькою, що призводить до зменшення злочинності в бідних районах і її зростання в районах, де живуть представники середнього класу. Будь-який підхід з точки зору рівності буде, однак, суперечити вимозі мінімізації сукупного збитку від злочинів [15].

Наступна група проблем пов'язана з розподілом ресурсів поліції «між працею і капіталом», тобто вибір пропорцій фінансування різних (трудо- і капіталомістких) засобів боротьби зі злочинністю. Ідеальна комбінація ресурсів, з точки зору ефективності, коли додатковий долар, витрачений на будь-який вид діяльності поліції, буде приносити однакове зниження злочинності [3, 22–27]. У керівників поліції повинна бути інформація, наприклад, про те, наскільки знижується злочинність при зростанні витрат на радіоустаткування або технічні лабораторії для поліції, а наскільки – при збільшенні оплати праці самих поліцейських. Оскільки без такої інформації ефективне планування роботи поліції навряд чи можливе, необхідно приділяти велике значення витратам на науково-дослідницьку діяльність (у тому числі на економічний ана-

ліз правоохоронної діяльності). У 1970-і рр. в США 85–90% бюджету поліції витрачалося на зарплату й винагороди, тоді як на дослідження – лише 1%, що вкрай мало порівняно з іншими видами суспільних послуг (для порівняння: у витратах на національну оборону частка витрат на дослідницькі розробки становила 15%). Слід очікувати, що додаткові інвестиції на дослідження «правоохоронної індустрії» (law enforcement industry) дозволять істотно підвищити ефективність розподілу її ресурсів [17].

Модель оптимізації сукупних витрат на утримання поліції в будь-якому місті чи районі зображена на рис. 1.

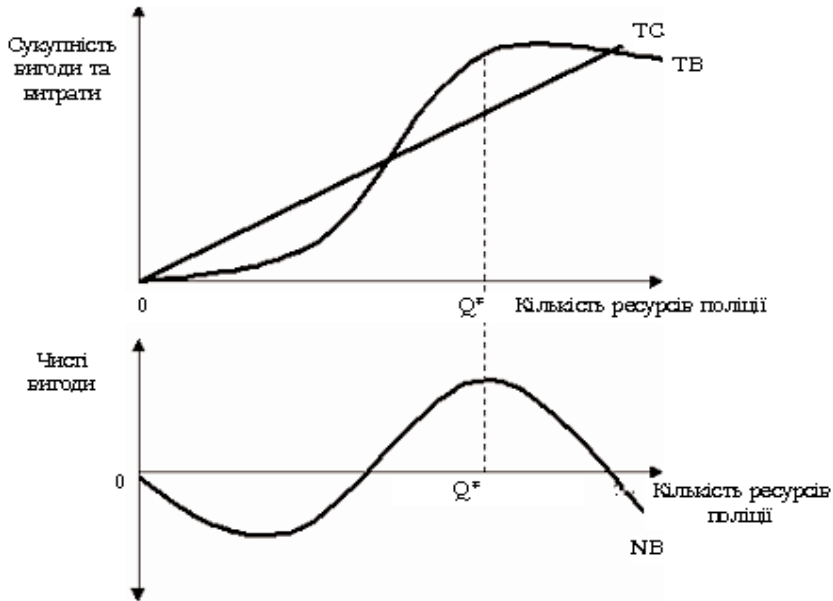

Рис. 1. Оптимальний масштаб сил поліції, побудовано за [14]

Ця модель порівнює сукупні вигоди (total benefits – ТВ) і сукупні витрати (total costs – ТС) діяльності поліції при різних масштабах сил правопорядку (тобто кількості поліцейських і рівні їхньої технічної оснащеності). Сукупні витрати показані прямою лінією: витрати міста на поліцію прямопропорційні її чисельності й технічній оснащеності. Крива сукупних вигод показує цінність для суспільства діяльності поліції щодо підвищення законності та правопорядку.

Слід звернути увагу на те, що спочатку сили поліції ростуть швидше, ніж вигоди від них суспільству: малі сили поліції не можуть ефективно впливати на рівень злочинності. Якщо в цій ситуації міська рада на вимогу громадян буде збільшувати бюджет поліції, то незабаром сукупні вигоди почнуть рости швидше, ніж сукупні витрати. В певній точці сукупні вигоди від діяльності поліції зрівняються із сукупними витратами, а потім перевищать їх. Збільшення масштабів діяльності поліції доцільно продовжувати до тих пір, поки вони не досягнуть величини Q^* . Саме тоді, коли сили поліції складуть Q^* , вигоди від її діяльності найбільшою мірою перевищать витрати, а отже, ресурси будуть ви-

користані з найбільшим ефектом. Подальше нарощування сил поліції призведе до того, що вигоди від діяльності поліції будуть рости повільніше, ніж її витрати. Це відбувається як через зниження впливу на злочинність нарощування сил поліції, так і зменшення цінності для суспільства все нових і нових підвищень рівня законності та правопорядку.

Результуючий нижній графік показує, як змінюється чиста вигода (net benefits – NB) від поліції залежно від кількості її ресурсів. На ньому добре видно, чому саме Q^* є оптимальною величиною: в цьому випадку чиста вигода суспільства досягає максимально високої позначки.

Висновки. Економічний підхід до аналізу злочинності передбачає, що люди діють раціонально, орієнтуючись у своїй поведінці на вигоди і витрати, враховуючи всі етичні, психічні та інші аспекти, які визначають їхню поведінку. Якщо через якісь обставини зростають вигоди від злочинів (наприклад, збільшується сума грошей, які можна вкрати), це сприяє зростанню злочинності. Мета будь-якої правоохоронної діяльності – мінімізувати збиток від злочинної діяльності для суспільства в цілому. Але на практиці реалізація цього принципу стикається з багатьма складними проблемами.

1. Бьюкенен Дж., Таллок Г. Расчет согласия. Логические основания конституционной демократии // Бьюкенен Дж. Сочинения. – М.: Таурус – Альфа, 1997. – Т. 1. – С. 31–206.
2. Туроу Л. Будущее капитализма. Как экономика сегодняшнего дня формирует мир завтрашний // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология / Под ред. В.Л. Инземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 185–222.
3. Anderson, R.W. (1976). The Economics of Crime. In: Ch. 2. The Social Optimal Level of Offence. The Macmillan Press LTD.
4. Becker, G.S. (1968). Crime and punishment: an economic approach. Journal of Political Economy, 76(2): 169–217.
5. Becker, G.S. (1974). Crime and Punishment: An Economic Approach. In: Essays in the Economics of Crime and Punishment. Ed. by G.S. Becker, W.L. Landes. N.Y.
6. Becker, G.S. (1995). The economics of crime. Cross Sections. Fall.
7. Block, M. An Econometric Approach to Theft. Stanford University, mimeographed paper.
8. Carr-Hill, R.A., Siern, N.H. (1972). An Econometric Model of the Supply and Control of Recorded Offenses in England and Wales. University of Sussex: School of Social Science.
9. Ehrlich, I. (1973). Participation in Illegitimate Activities: A Theoretical and Empirical Investigation. Journal of Political Economy, 81(May/June).
10. Ehrlich, I. (1975). The deterrent effect of capital punishment: a question of life and death. American Economic Review, 65(3): 397–417.
11. Eide, E. (1994). Economics of Crime. Deterrence and the Rational Offender. North – Holland, Amsterdam etc. P. 47–71.
12. Leibowitz, A.S. (1965). Does Crime Pay: An Economic Analysis. Unpublished Master's thesis. Columbia University.
13. Phillips, L., Votey, H.L. (jr) (1972). An Economic Analysis of the Deterrent Effect of Law Enforcement on Criminal Activity. Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science, 63(Sept.).
14. Phillips, L., Votey, H.L. (jr) (1981). The Economics of Crime Control. Beverly Hills etc. P. 24–33.
15. Reynolds, M.M. (1980). The Economics of Criminal Activity. In: The Economics of Crime. N.Y. etc. P. 27–70.
16. Sesnowitz, M. (1980). Returns to Burglary. In: The Economics of Crime. Cambridge (Mass.).
17. Thurrow, L. (1980). Equity versus Efficiency in Law Enforcement. In: The Economics of Crime. Cambridge, N.Y. etc.
18. Tullock, G. (1980). Does Punishment Deter Crime? In: The Economics of Crime. Cambridge, N.Y. etc.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2011.